

Jak to vidím já

Etické aspekty a mýty v hodnocení vědecké práce

VLADIMÍR SPOUSTA

Motto: *Opakem vědění není ignorance, nýbrž podvod a klam.*

Při rozvažování o hodnocení vědecké práce si zasluhuje naši pozornost i etika jejího hodnocení – profesní, stavovská etika. Je obecně známo, že dohodnutá pravidla usměrňující jednání a chování vědeckých pracovníků a upravující vztahy k ostatním členům vědecké společnosti nejsou vždy respektována. O tom, kdy a jak byly porušeny regule seriózního vědeckého bádání, existuje řada dokladů. Na některé případy poukazuje např. biolog Dušan Soudek ve svém příspěvku *O patologii vědy* (Universitas, 1993, č. 4, s. 52-56). Otevřenou otázkou však stále zůstává, jakými nástroji a pomocí jakých mechanismů by bylo možno odkrývat projevy netického chování vědce a jak je dokazovat a dokázané sankcionovat.

Pochybování se ve 20. století stává všepohlcující „černou dírou“ a převažujícím stavem lidské bytosti. Dříve respektované jistoty se nám rozpadají v rukou. Etické citění české společnosti je v současné době v krizi, dochází ke stále výraznějšímu pragmatickému vyprazdňování etična. Otázky mravnosti se staly jen předmětem úvah etiků a filozofů, v každodenním reálném životě stále větší počet lidí přestává morální principy respektovat. Jsme si vědomi toho, že funkci etických kodexů není možno přeceňovat, protože určité základní otázky a principy vzájemného soužití „pouze“ pojmenovávají a zužují pole jejich možné hodnotové dezinterpretace. Zdá se, že dnes již nikdo nedbá zjištění, k němuž došel asi před 2500 let Kchung-fu-c' (Konfucius), tvůrce jednoho z nejstarších učení o uspořádání vztahů mezi jednotlivcem a společností: „*Šlechtný muž (tün-c') činí základem své činnosti spravedlnost a uvádí ji do souladu s principy správného chování (li). Nemůže se dívat na to, co odporuje principům, nemůže slyšet to, co odporuje zásadám... Má tužby, ale není nenasytný. Je hrdý, nikoli však domýšlivý.*“ V každé společnosti a v každé době se ovšem najdou lidé, pro něž je v určité situaci „chomout“ etických norem natolik neúnosný, že se z něho snaží vyvléknout. Nejinak je tomu i v naší soudobé společnosti, vědeckou komunitu nevyjímaje.

Zneklidněn některými praktikami, které se udomácnily (nejen) v českém vědeckém světě, předkládám – *sine ira et studio* – skromný pokus o jejich analýzu. Přivedly mě k tomu dvě skutečnosti. První se týká způ-

sobu, jak se v současné době přistupuje k hodnocení vědy a výsledků vědeckého poznání, kdy se nechtěně stáváme svědky pozoruhodné mýtizace postupů a taktik při evaluaci vědy. Druhá (přímý důsledek první) souvisí se zjištěním, že se ve vědeckém světě setkáváme stále častěji s takovými projevy chování vědeckých pracovníků, které akademická obec odmítá, protože ji v očích širší veřejnosti diskredituje. Předstíraná učenost a nejrozmanitější manýry těchto „vědců“ hypertrofují takovou měrou, že ohrožují tvořivé a poctivé vědecké pracovníky. Na úkor těchto „obětavých a horlivých světloňů, běžců a pochodní vzdělanosti, plavců za pohody i za bouře“ (J. A. Komenský) pak budují svoji kariéru.

Vyděme z předpokladu, že vědecký pracovník je schopen ze zkoumané skutečnosti něco poznat a že toto jeho *dílčí, neúplné poznání* koresponduje s realitou. Pokud je jeho výpověď ve shodě s jeho poznáním (a poznání ve shodě se skutečností), pak můžeme hovořit o **pravdivé, objektivní výpovědi**. Na oné pomyslné cestě od skutečnosti k výpovědi o ní procházíme dvěma etapami: od skutečnosti k jejímu poznání (1) a od poznání skutečnosti k výpovědi o poznání (2).

Atributy *pravdivá a objektivní* budeme ovšem provázet výpověď jen tehdy, pokud se shoduje s naším poznáním a se skutečností. Může však nastat situace, kdy dojde v první ze zmíněných dvou etap z různých důvodů (nepřesně formulovaná hypotéza, výběr zkoumaného souboru, nevhodně volené výzkumné metody, chybný postup apod.) k neshodě mezi skutečností a jejím poznáním. K neshodě ale může dojít i ve druhé etapě – tedy mezi výpovědí a poznáním. A tu zjišťujeme, že z hlediska hodnocení zmíněných dvou neshod je mezi nimi podstatný rozdíl: jestliže neshoda v první etapě byla způsobena naším *metodologickým pochybením*, pak příčinou neshody mezi poznáním a výpovědí může být jen *nepravda* – tedy **lež jako vědomé tvrzení opaku poznání**. Onu pomyslnou hranici mezi oběma výpověďmi lze tedy určit na základě zjištění, že vědecký pracovník přestal své nemravné chování vnímat jako nemravné a odsouzené a začal je vnímat jako přirozené a subjektivně akceptovatelné (na základě kritéria introspektivního), přičemž důsledky jeho chování přestaly být jen jeho osobní záležitostí, ale už ohrožují práva ostatních členů užší společnosti a devalvují tak výsledky jejích aktivit (na základě kritéria psychosociálního).

V čem spatřují příčiny sociálně patologického a neetického chování vědců?

Bezpochyby je jich více a jsou různorodé. V pozadí takového chování vědeckého pracovníka může být systém vyznávaných hodnot a jeho vztah ke společnosti a jejím etickým principům, nadměrná ctižádostivost, kterou není s to uspokojit z nedostatku svých schopností či myšlenkové a tvůrčí potence, nebo kariérismus. Příčiny však mohou mít i osobnostní povahu. Mohou jimi být nezodpovědnost, snížená schopnost sebereflexe a kritického (zvláště sebekritického) nazírání, nekvalitní charakterová výbava

a nedostatek obyčejné lidské slušnosti kombinovaný s nezřízenou snahou zvýšit svoji prestiž a vědeckou proslulost.

Svoji roli v tom sehrává i zvyšující se tlak scientometrie. Mnozí se pak snaží získat co nejvíce výzkumných grantů, co nejvíce publikací a co nejvyšší citační index. Protože dochází při hodnocení vědy k uplatňování jen několika málo kritérií, získává tento rituál zvláštní atribut: dochází **k mýtizaci hodnotících přístupů**. Jestliže o kvalitě vědecké práce rozhodují grémia složená většinou jen částečně z odborníků v příslušné disciplíně, pak lze pochopit jejich snahu uplatnit při hodnocení především kvantitativní hlediska. Těmi se v posledních několika letech stal (a to nejen v českém prostředí):

1. počet citací hodnoceného díla u jiných autorů – tzv. citační index,
2. počet děl publikovaných v impaktovaných časopisech.

Toto druhé kritérium má svoje opodstatnění jen tehdy, budeme-li současně hledat i odpověď na otázku, zda soubor impaktovaných časopisů daného oboru skutečně představuje periodika nejvyšší kvality a zda daný obor skutečně reprezentují. Jestliže tak neučiníme, jen posílíme tendenci vytvářet *mýtus citačního indexu a impaktování*. Je zřejmé, že při uplatnění obou kritérií může komise vyslovit hodnotící závěr velmi snadno a téměř s matematickou přesností:

vyšší počet citací + vyšší počet publikací v impaktovaných časopisech = vyšší vědecká hodnota díla.

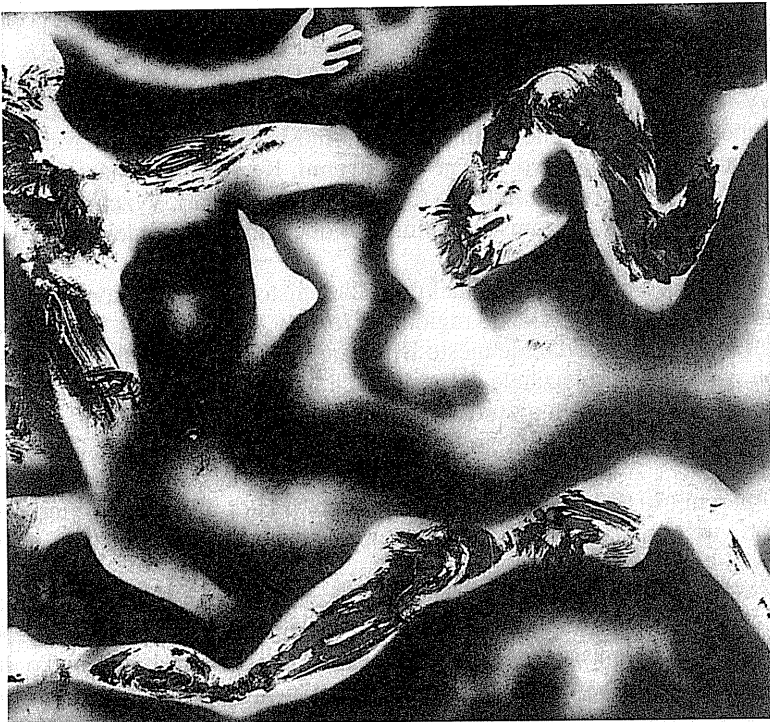
Není pochyb o tom, že *ohlas díla může vypovídat o jeho hodnotě*. Ovšem jen za předpokladu, že se nebudeme zajímat pouze o kvantitu citací, ale budeme hodnotit (a to případ od případu) také to, s jakým názorem a hodnocením přicházejí autoři, kteří na citovanou práci reagují. Je zřejmé, že bez uplatnění tohoto kvalitativního aspektu můžeme dospět ke zcela mylnému hodnotícímu závěru. Je kupř. velmi pravděpodobné, že po zveřejnění zavádějící nebo mylné teorie se můžeme setkat s velkým počtem ohlasů. Bohužel mně osobně není znám případ, že by si někdy některý člen odborné hodnotící komise dal práci se zjišťováním, zda nedošlo ke zvýšení citačního indexu hodnoceného právě proto, že jím publikovaná teorie je jinými autory hodnocena jako scestná, a je jimi tudíž zavržována.

V poslední době je zřejmá snaha připojit k oběma těmto kritériím ještě hledisko další – *jazykové hledisko* a oddělovat (a odděleně hodnotit) a kvantifikovat práce publikované v češtině od prací zveřejněných v angličtině. S ironickým podtextem se můžeme ptát, zda dílo publikované česky se pouhým tímto faktem stává méně hodnotným než tatáž práce zveřejněná v angličtině nebo proč nejsou vyčleňovány též práce publikované v čínštině či estonštině. Obávám se, aby obhájcí uplatňování tohoto kritéria nezačali tvrdit (při absenci racionálních a obhajitelných argumentů), že čeština není s to tlumočit výsledky vědeckého poznání ve všech aspektech a postihnout všechny významové nuance.

Toto specifikum české provenience tak vytváří další mýtus – **mýtus jazyka**. Důsledek je zřejmý: při impaktování by neměla rozhodovat faktická vědecká hodnota studie, ale též (nebo dokonce především!) jazyk, ve kterém je prezentována. Mám za to, že i při hodnocení vědy a vědeckého přínosu badatelů bychom měli užívat *metod vědeckých* a mýty svěřit do péče těm, kdo se jimi odborně zabývají.

Zachovávání etických standardů je bezpochyby důležité pro veškeré vědecké konání, i když podvody ve vědě neohrožují ani tak vědu samotnou jako (a především) vážnost vědy v očích veřejnosti. Žádná etická komise však nemůže zbavit vědce osobní odpovědnosti, na druhé straně je však možno připustit, že některým prohrěškům by zabránit mohla, pochoptelně jen za předpokladu, že by takovou kontrolní činnost prováděli jen lidé čestní a odborně způsobilí.

V závěru si dovoluji vyslovit jedno své zbožné přání. Kéž by i v současné době každý z tisíců českých vědeckých pracovníků mohl – tak jako Jan Amos Komenský před téměř 350 lety – hrdě prohlásit: „*Nebojím se toho, že budu od jiných předstižen, nýbrž naopak si toho velmi přeji, neboť to je jeden z hlavních cílů mého spisování, abych jiné povzbudil k poskytnutí větších darů vlasti*“.

Klein, Z., ANT63, Antrometrie, 1961